

Шейшенбаева А.М.

АКЫНДАР ПОЭЗИЯСЫ КООМДУ ТААНЫП БИЛҮҮНҮН БУЛАГЫ КАТАРЫ

Шейшенбаева А.М.

АКЫНСКАЯ ПОЭЗИЯ КАК ИСТОЧНИК ИЗУЧЕНИЯ ОБЩЕСТВА

A.M. Sheishenbaeva

AKYN POETRY AS A SOURCE FOR THE STUDY OF SOCIETY

УДК: 301.153:82-1

Макалада кыргыз элинин акындык поэзиясындагы коомдун түзүлүшү, коомдун ар кандай катмарларга бөлүнүшү маселелерин акындардын чыгармалары аркылуу талдоо жүргүзөт. Карапайым элдин жакшы жашоого болгон үмүттөрү акындардын ырлары менен чагылдырылып, келечекке болгон ой-тилектери таамай сүрөттөлүп, адилетсиз башкаруучулардын жөнөкөй элге жасаган мамилеси ырлар аркылуу түшүндүрүлөт. Ошондой эле акындар ырларында табиятты, коомду, дүйнөнү таануу маселесин негизги орунга коюп, жашоонун маңызы тууралуу философиялык ой чабыт жүргүзүшкөндүгүн макаланын автору белгилейт.

Негизги сөздөр: коом, эл, акындар, социалдык катмарлар, социалдык түзүм, поэтикалык аң-сезим.

В статье рассматриваются проблемы развития общества, отраженные в поэзии акынов. Автор отмечает, что философская мысль кыргызского народа были воплощены главным образом в художественной литературе, в частности, в акынской поэзии. В произведениях акынов-мыслителей отражается не только мудрость народа, уровень развития их словесного мастерства, но и их понимание сущности бытия общества, социальная структура, смысла жизни человека, а также отношение человека к окружающему миру.

Ключевые слова: общество, народ, поэты, социальные слои, социальная структура, поэтическое сознание.

The article examines problems of society, which reflected in poetry of akyns. The author notes that the philosophical thought of the Kyrgyz people were mainly embodied in literature, particularly in poetry of akyns. Not only the wisdom of the people and the level of development of verbal skills are reflected in the works of thinkers akyns, but also their understanding of the essence of being of society, the social structure, the meaning of human life and man's relation to the world.

Key words: society, knowledge of society, people, poets, social groups, social structure, poetic consciousness.

XX кылымдын башына чейинки кыргыз элинин философиялык ойлорун таанып билүүдө, кыргыздардын руханий жан дүйнөсү көркөм адабиятта камтылгандыгын жана философиялык ойлору ошол мезгилдеги лирикалык-поэтикалык аң-сезимине имманеттик түрдө жуурулушкандыгын, көз караштарга байланышкан проблематикасын, этикалык аң-сезимин, чындыкка диний-мифологиялык жана көркөмдүк мамиле жасагандыгын эске алуу зарыл.

Акындар чыгармачылыгы XIX кылымдагы кыргыздардын философиялык маданиятынын бирден-бир негизги булагы болуп саналат. Акындардын чыгармалары – адам болмушунун маанисин, өмүр жана өлүм, айлана-чөйрөнүн маңызын аныктоого

негиз түздү. Коомчулуктун көз карашын билдирүүдө, прогрессивдүү ойлорун чагылдырууда, коомдогу өзгөрүүлөрдү сын көз менен карап, объективдүү жыйынтык чыгарууда акын поэзиясы өтө ыңгайлуу форма болгон.

Акындар көркөм образдар, түшүнүктөр, аллегориялык формалар аркылуу патриархалдык-феодалдык коомго карата өз мамилелерин билдиришкен. Алар социалдык-саясий жана адеп-ахлактык көйгөйлөрдү, коомдун прогрессивдүү өнүгүүсү жөнүндө ойлорду, элдин турмуш абалынын жакшырышын, феодалдык түзүлүштүн чегиндеги мамлекеттик бийликтин тенчилдикти камсыз кылуусу сыяктуу маселелерди көтөрүшкөн.

Коом таануу маселелери элдик оозеки чыгармачылыктын бардык тармактарында камтылган. Ар бир жанрда, маселен, макал-лакаптарда, эпикалык жана акындар чыгармачылыгында, табият, дүйнөнү таануу, коом, коомдун түзүлүшү, катмарлары, социалдык байланыштары, социалдык абалы, жашоо маңызы тууралуу ой-толгоолор ойчул-акындардын чыгармаларында кеңири чагылдырылган.

Кыргыз элинде дүйнөнүн, адамдын жашоо тиричилигин, коомду таанып билүү көйгөйлөрүн жана аларды чечүү багытында акын-ойчулдар өздөрүнүн чыгармаларын жаратышкан. Эл акындары, коомдогу элдин түпкү умтулууларын баамдап, алардын ой-пикирин коомчулукка жайылтып, элдин эркиндигин камсыз кылуу үчүн күрөшүп келишкен. Акындардын чыгармалары карапайым элге үмүт тартуулап, алардын социалдык-тенсиздик мамилесин жоюуда чоң куч-кубат берип турган.

Кыргыз элинин ырлары элдин философиялык аң-сезиминин, адамдардын көз караштарынын калыптанышында чоң роль ойногон. Анткени, биринчи кезекте, көзгө урунган нерсе, акындардын чыгармаларда эң оболу, элдин акыл-эс туюму, ой-максаты, байыркы турмушу, коомдогу орду көрсөтүлгөн. Коомдук турмуштун өзгөрүшү менен акындардын чыгармаларынын мазмунуна өзгөрүү кирип, ар түрдүү темадагы чыгармалардын жаралышына шарт түзгөн.

Акындардын чыгармаларындагы коом тууралуу маселелер жөнүндө сөз кылганда, Молдо Кылычтын “Зар заман” казалында коомдук-саясий көйгөйлөр, кыргыз коомундагы социалдык тенсиздик жөнүндөгү ой-пикирлер курч мүнөздө берилгендигин байкоого болот.

Быттыркыдан бу жылы.
Замананын кыйыны.

Боздотуп жатат карыбын,
Болуш, бийдин чыгымы.
Жайы кышы бир алат
Оокатынын жарымы [1.129-б.].

“Молдо Кылычтын ар бир чыгармасы философиялык идеялар-философемалар менен сугарылган. Анын философемалары ошол мезгилдеги адамдын практикалык турмушунун негизи, өз алдынча программалык багыттары, адеп-ахлактык идеалы болуп кызмат өтөй алган” [2.114-б.].

Дөөлөтү бар адамдар
Дөбөдөгү чатырдай.
Кайрымдуу болсо журтуна
Кала салган чарбактай,
Кайыры жок бай болсо,
Көрүстөндө арбактай [3.678-б.].

Элибиздин тагдыры жашоо-тиричилиги менен тыгыз байланышта болгондуктан, акындардын чыгармачылыгы алдыңкы прогрессивдүү мүнөздө болушун шарттаган. Ырас, акындар ошол кездеги кыргыз коомундагы карама-каршылыктардын маңызын илимий негизде түшүнө алышпаса да, алардын чыгармалары, көпчүлүк элдин кызыкчылыгына туура келген.

Кыргыз коомундагы социалдык теңсиздиктин өкүм сүрүшү, кыргыз төбөлдөрүнүн зордук-зомбулугунун өсүшү табигый көрүнүш болуп, ал феодалдардын бийлигин чыңдап, көздөгөн максатын ишке ашыруунун жолу болуп саналган. Мындай учурларда акындар тыным алып токтоп калбастан, чыгармалары аркылуу карапайым элге дем берип турган. Ырларынын таасирдүүлүгү жана чыгармачылык багыты боюнча коом түзүлүшүндөгү ырларынын арбындыгы менен акындардын ичинен **Тоголок Молдо** өзгөчө орунда турган. Ал өзүнүн ырларында социалдык-саясий түзүлүштү, кедейлердин башынан өткөргөн кыйынчылыктарын, азап тартканын, оор турмушун элестетүү менен бирге, аларга болгон аёо сезими күч алып, кедей-кембагалдарга ырлары аркылуу дем берип, колдоо көрсөткөн:

Жалчы болуп жабыркап,
Байга жүрдүң кедейлер.
Шоруң катып кесимдүү,
Айга жүрдүң кедейлер,
Бир жылдык кызмат кылмакка,
Тайга жүрдүң кедейлер! [4.67-б]

Тоголок Молдо кедейлердин, жалчылардын абалын кооз сөздөр менен шөкөттөп отурбай, адамдын аң сезимине таасир берген, мааниси терең, курч сөздөр аркылуу жашоо образын, алардын милдетин көрсөтүүгө жетишкен. Бул саптар кедейлер менен жарды-жалчыларды кайратка бөлөп, демине-дем кошкон.

Кыргыз акындарынын чыгармаларынын өзөгүн реалдуу болмуш, коомдогу социалдык өзгөрүүлөр, айлана-чөйрөгө карата адамдардын көз карашы, жашоонун маңызы ж.б. түзөт. Андай акындардын катарын **Арстанбектин** дүйнөгө болгон көз карашы толуктайт. Чыгармачылык багыты патриархалдык-

феодалдык коомдо түзүлүп жана калыптангандыктан, өз чыгармачылыгында хандыктын зордук-зомбулугун айыптаган патриоттук мотивдерге да кыйла орун берилген. Эл ичинде сансыз мал-мүлк күтүп, манчыркап мансап тутуп, малай жумшап, жыргап жүрүшсө, көпчүлүгү жардылыктын айынан жанчылып, ичейин десе ашка, кийейин десе тонго жетпей жокчулукка белчесинен баткан элдин турмушу акындарды терең ойго салган. Карапайым калктын ой-мүдөөсүн, үмүт-тилегин өз чыгармаларында чагылдырууда бул көрүнүштөр түрткү болгон. Алардын чыгармаларында элдин тарыхы, социалдык таламдары баяндалат. Ошондуктан акындардын чыгармалары эң ири элдүүлүгү менен айырмаланат. Эл талабын акыйкат жактаган акындар бай-манаптардын карапайым элге карата ырайымсыз мамилесин ашкерелеп ырдап келишет. Аны төмөндөгү ыр саптарынан көрө алабыз:

Кайратың тоону бузса да,
Кашыгың көлдү сузса да,
Эл менен сен адамсың.
Элден чыксаң жамансың.
Жараткандын дүйнөсү
Бүт колуна өтсө да,
Эл менен сен бийиксиң,
Элден чыксаң кийиксиң [5. 586-б].

Патриархалдык-феодалдык кыргыз коомунда урууларынын жашоосун, ой-тилегин, асыл максаттарын, теңсиздигин акын өзүнүн ырларында айтып кеткен.

Акындар чыгармачылыгы тууралуу сөз болгондо, Женижок өзгөчө орунда турат. Бул акындын ырлары өзүнчө эле турмуш китеби. Акын өзүнүн заманынын социалдык окуяларынан кыргыздардын ата-бабалары байкай баштаган жагдайларды туура салыштырып, кедейлердин кордугунун тамырын айкын көргөн. **Өтө Көкө уулу** эл алдында ырдап, акындык аты алыска угула баштайт. Өзү эскиче кат тааныган киши болгон. Өтө дайыма жеңи жок кемсел кийип жүргөн. Ошондон улам аны эл атынан айтпай, “жеңи жок” дей турган. Женижоктун чыгармалары эл арасында оозеки түрүндө тараган көпчүлүгү кийин гана жазылып алынды. Акын чыгармаларында жаратылыштын кооздугуна, элдин жашоо-шартына, кыйынчылык учурларга, замандын, дүнүйөнүн оордугуна көбүрөөк токтолгон.

Алты теңге пулдууга
Абат кылган дүнүйө.
Эки кузгун кошулса,
Бечараны карактап
Кабат кылган дүнүйө,
Бир теңгеге зар кылып,
Жалдыраттың, дүнүйө,
Байдын колун башкарып,
Калтыраттың дүнүйө [6. 650-б.].

Карама-каршы социалдык жоболордун, таптык багыттануулардын кагылыштары уруулук башталыш менен жаап-жашырылып турган шарттарда аздыр-көптүр акындар поэзиясынан ээлеши жөнөкөй нерсе

эмес болчу. Акындардын көпчүлүгү коомдун антогонисттик бөлүнүшүн өздөрүнчө элестете алышкан да эмес. Жеңижок акын бул жагынан айырмаланып, ал доордун олуттуу конфликттеринин сересинде адам менен коомдун ортосундагы кайгылуу карама-каршылыкты көрсөтө алган. Жогорку таптын өкүлдөрүн сынга алып, социалдык теңсиздиктин чыныгы күнөөлөрү ким экенин ачык көрсөтүшү, акындардын эл алдындагы зор эмгеги болуп саналат.

Бай-манаптарды даңазалап, феодалдыкты жактаган ырчылардан айырмаланып, Жеңижок тескерисинче, кедей-кембагалдардын таламын талашып, алардын кызыкчылыгы тарапта болуп келген. Анын чыгармаларында эл социалдык түйшүктөр менен басынтылган жандык эмес, жаратуучу, жаратылышка, табигатка жан киргизүүчү күч деп эсептеген.

Эки беттин албырган
Нурун алдың дүнүйө.
Атасынан баласын
Мурун алдың, дүнүйө [7.650-б.].

Айрым инсандын ички ниетине жандуу кызыгууну жоготпостон, Жеңижок кийинки мезгилдеги ырларында жалпысынан кыргыздардын турмуш-тиричилигине улам көбүрөөк кайрылат. Жеңижок кыргыз элинин кызыкчылыктарын, жалпы элдин көйгөйүн аңдай билген алгачкы акындардан болгон.

Эзелки замандан бери эле кыргыздар, канкорлордун бийлиги астында кедей-кембагалдардын эзиллип, кыйналып күн көрүп келе жаткандыгын ырла-

рында чагылдырып келген. Акындар көркөм образдар, түшүнүктөр, аллегориялык формалар аркылуу патриархалдык-феодалдык коомго карата өз мамилелерин билдиришкен. Алар социалдык-саясий жана адеп-ахлактык көйгөйлөрдү: коомдун прогрессивдүү өнүгүүсү жөнүндө ойлорун, элдин турмуш абалынын жакшырышын, феодалдык түзүлүштүн чегиндеги мамлекеттик бийликтин теңчилдикти камсыз кылуусу сыяктуу маселелерди көтөрүшкөн.

Жыйынтыктап айтканда, акындар чыгармачылыгы алардын коом, эл тууралуу ойлору кыргыз элинин кылымдар бою аздектеп келген маданиятынын бир тепкичи болуп саналган. Алардын ырлары ар дайым философиялык ой-толгоолорго бай деп айтууга негиз бар.

Адабияттар:

1. Молдо Кылыч. Казалдар. – Фрунзе: Адабият, 1991.-256-б.
2. Ботоканова Г.Т. Молдо Кылыч – даанышман ойчул.– Бишкек: Кут-Бер, 2013. – 121-б.
3. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. I том – “Кыргызстан – Сорос” Фонду. Бишкек: 1999.-739-б.
4. Тоголок Молдо. Насыят. – Фрунзе:1981.-167-б.
5. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. I том – “Кыргызстан – Сорос” Фонду. Бишкек: 1999.-739-б.
6. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. I том - “Кыргызстан - Сорос” Фонду. Бишкек: 1999. - 739-б.
7. Кыргыз поэзиясынын антологиясы. I том - “Кыргызстан -Сорос” Фонду. Бишкек: 1999. - 739-б.

Рецензент: к.филос.н., доцент Ботоканова Г.Т.